

Gads Lille Leksikon. København: Gad, 1993 og Emneleksikon Basis. København: Høst & Søn, 1993

Det danske ordbogsmarked blev beriget med intet mindre end to encyklopædiske leksika i 1993. Det drejer sig i begge tilfælde om et-binds folkeudgaver, der henvender sig bredt med oplysninger af almenkulturel interesse. Målgruppen er stort set den samme: *Gads Lille* oplyser således, at dets produkt er »ethvert hjemms leksikon«, der har »sin plads i reolen, i bilens handskerum, i børneværelset såvel som i skolen, på beværtningen og på gavebordet ved familiefester«. *Basis* er tilsvarende »den nødvendige faktabank i hjemmet, på arbejdet og i skolen«.

Hvert af de to leksika fortjener egentlig en selvstændig anmeldelse. Men da de på den ene side retter sig mod samme målgruppe og på den anden side er tilrettelagt og struktureret på to vidt forskellige måder, kan det være af interesse at sammenligne deres evne til at formidle viden til den tilsigtede brugergruppe.

Gads Lille er nemlig opbygget efter det alfabetiske princip, mens oplysningerne i *Basis* er anført systematisk efter emne. Diskussionen om, hvilket af de to principper der er bedst, er stort set lige så gammel som de første encyklopædier. I den klassiske tyske litteratur er Jakob Grimm og Goethe fremtrædende talsmænd for hver sin opfattelse. Jakob Grimm, der selv var ordbogsforfatter, skrev i forordet til »Deutsches Wörterbuch«, at man ville forsynde sig mod filologien, hvis man ikke præsenterede en ordsamling i alfabetisk rækkefølge, »denn die sicherheit und schnelle des gebrauchs hängen davon ab«. Jakob Grimm lagde med andre ord et brugsorienteret synspunkt til grund for sin opfattelse. Goethe gik derimod ud fra et helhedssyn og håned de leksika, der følger det alfabetiske princip og på denne måde deler helheden op i småstykker: »Hier sind die großen Lexica, die großen Krambuden der Literatur, wo jeder einzelne sein Bedürfnis pfennigweise nach dem Alphabet abholen kann«.

De to nys udgivne danske leksika er en udmærket lejlighed til at efterprøve disse synspunkter.

Gads Lille Leksikon

Jeg har haft *Gads Lille Leksikon* på min reol (og ikke i mit handskerum) i flere måneder og er efterhånden blevet mere og mere glad for det. Det er en nem og håndterlig lille sag på 1256 sider, der rummer intet mindre end 25.000 opslagsord inden for en lang række områder. Til alle disse ord gives en kort og letforståelig forklaring, undertiden ledsaget af en illustration. Jeg er efter flittig brug af dette leksikon ikke i tvivl om, at *Gads Lille Leksikon* faktisk er, hvad det giver sig ud for på omslagsbindet, nemlig »det praktiske etbindsleksikon for hele familien«. Såvel hvad angår brugergruppe som indhold rammer det plet. Jeg kan derfor varmt anbefale det til det nævnte formål, selv om jeg stadig har vanskeligt ved at se, hvad det har at gøre i bilens handskerum.

Når denne ros er givet, skal det samtidig understreges, at *Gads Lille* er en håndbog og på ingen måde kan konkurrere med større encyklopædiske opslagsværker som *Lademans Leksikon*. Det er ikke et leksikon, som man tager ned fra reolen og sætter sig til at læse for at få indsigt i et eller andet fag- eller vidensområde. Det er derimod, som der helt rigtigt står på omslagsbindet, et leksikon, der »giver svar på 24.965 spørgsmål«. Man får et kortfattet svar på sit konkrete spørgsmål, og dermed basta. Nogen helhedsopfattelse eller sammenhængende og uddybende viden skal man derimod ikke søge i dette leksikon. Alene den alfabetiske struktur og det meget begrænsede antal henvisninger forhindrer noget sådant. I den forstand må man give Goethe ret. Men også Jakob Grimm har ret, for netop denne struktur er meget brugervenlig og giver nemme opslag med hurtig information om det søgte ord.

I forbindelse med makrostrukturen må også lemmatiseringsmåden i *Gads Lille* have en kommentar med på vejen. Imod sædvane i andre ordbøger lemmatiseres substantiver undertiden i singularis og undertiden i pluralis. Det fremgår, at det altid er en slags overbegreber såsom slægt, orden, familie, klasse osv. inden for f.eks. dyre- og planteriget, der lemmatiseres i pluralis. Dette princip, der sandsynligvis er påvirket af praksis inden for de respektive fag, kan være noget forvirrende og virker ikke altid konsekvent udført. Lad os f.eks. tage nogle lemmata under k:

kirkebygninger

kirkefader

kirketonearter

kirtel

kiselalger

kiselsvampe

kiselsyre

kjove

Hvorfor er *kirkebygninger*, men ikke *kirkefader* angivet i pluralis? Hvorfor er *kirtel* ikke i pluralis, da det helt klart er et overgreb for en lang række forskellige kirtler med forskellige funktioner? Og hvad med *kjove*, der forklares som en »familie af mågelignende havfugle«? Princippet med at lemmatisere visse ord i pluralis er spændende, men det virker ikke helt konsekvent gennemført og derfor ikke synderlig brugervenligt.

Derimod må *Gads Lille* roses for, at det har indbygget udtaleangivelser i lemmalisten. Alle ord, hvorom der med rette kan opstå tvivl hos en dansker, har angivelser af tryk og undertiden også af udtale. Selv om det absolut er anbefalelsesværdigt, er det desværre ikke alle encyklopædiske ordbøger, der indarbejder sproglige oplysninger i deres forklaringer. *Gads Lille* har hermed givet et godt eksempel på, hvordan det kan gøres på en let og ikke særligt pladsrøvende måde. Men man kunne have ønsket sig, at princippet var ført lidt længere, og at man i tvivlstilfælde også havde angivet køn og evt. uregelmæssigheder omkring singularis og pluralis. Hvilken almindelig dansker, som jo er ordbogens målgruppe, ved f.eks., om det hedder en eller et abandon, der ifølge forklaringen stammer fra fransk og betyder afståelse. Den slags oplysninger ville have sat prikken over i'et.

Et andet, normalt meget vanskeligt leksikografisk problem, som *Gads Lille* er sluppet godt afsted med, er illustrationerne. Bogen er fyldt med gode farveillustrationer, der giver uddybende oplysninger til forklaringerne i teksten. Her kan f.eks. nævnes, at der til alle lande er knyttet et landkort, som tydeligt angiver, hvor på kloden det befinder sig. Ofte er illustrationen forudsætningen for, at man virkelig forstår forklaringen i teksten, f.eks. ved hjælp af genkendelse. At man ved opslagsordet *mitra* får at vide, at det er en katolsk bisbehue, siger ikke i sig selv så meget, idet man først gennem illustrationen finder ud af, hvordan den ser ud, og evt. genkender den fra film, kirkebesøg o.lign. Undertiden synes illustrationerne dog at have en anden funktion. F.eks. illustreres lemmaet *giraf*. Man kan her spørge, hvilken dansk familie der ikke ved, hvordan en giraf ser ud. Illustrationen må således udelukkende have en æstetisk funktion, der giver luft og gør ordbogen indbydende, hvad der bestemt ikke er at foragte.

En anden ting, som ikke direkte skal kritiseres, men som der dog bør gøres opmærksom på, er ordbogens politiske og ideologiske holdning. Når man bevæger sig ind på områder som samfundsfag, politik og ideologi, er det ofte umuligt at være neutral eller objektiv, da det skrevne vil afhænge af forfatterens personlige opfattelse. Der kan gives adskillige eksempler på dette. Hvordan startede f.eks. Koreakrigen? Der findes som bekendt mindst to forskellige forklaringer på dette, og det er tvivlsomt, om man vil konsultere *Gads Lille*, når den endelige historie engang skal skrives. Man kunne også se på, hvad forfatterne vælger at fremhæve hos kendte historiske personligheder. En sammenligning mellem Andrej Sakharov og Noam Chomsky kan illustrere dette:

Sakharov, Andrej (1921-89), sovjetisk fysiker. I udlandet især kendt for sin modstand mod Sovjetunionens officielle politik og oprustning. Sendt i eksil i Gorkij 1980, løsladt 1987 og medlem af Folkekongressen. Modtog Nobels fredspris 1975.

Chomsky, Noam (f. 1928), amerikansk lingvist og filosof, hvis hovedværk er transformationsgrammatikken, der opfatter lingvistik som en del af moderne psykologi og filosofi, og som har været grundlag for den moderne lingvistik siden 1950'erne.

Hvorfor er det under Chomsky ikke nævnt, at han er en af USA's førende systemkritikere, når man finder denne oplysning relevant for Sakharovs vedkommende? Chomskys systemkritik er godt nok ikke alment kendt i Vesten, men det var Sakharovs af velkendte årsager heller ikke i Sovjet. Selv om den vestlige presse ikke er meget for at informere om det, så er systemkritik ikke desto mindre en så central del af Chomskys liv, at det i sin tid bragte ham på Nixons berygtede »fjendeliste«. Når en ordbog, der ønsker at give relevante oplysninger om kendte mennesker, undlader en så vigtig information, bekender den derved klart politisk og ideologisk kulør. Den formidler den viden, der er almindelig udbredt og accepteret i samfundet, men ikke nødvendigvis den mest relevante viden. Men bare man er klar over dette, behøver der ikke at være noget odiøst ved det. Faktisk kan det ikke være anderledes. En holdningsløs ordbog ville være tør og kedelig.

EmneLeksikon Basis

EmneLeksikon Basis er i modsætning til *Gads Lille* ikke opbygget alfabetisk. I forordet påpeges det, at vi i dag »bliver bombarderet med oplysninger, der i deres mængde og forskellighed gør det svært for den enkelte at orientere sig, således at man opnår en følelse af helhed og forståelse«. Man har derfor valgt at opbygge ordbogen systematisk med en gennemgang af forskellige emner, som sigter mod at give »overblik og sammenhæng«. Et sådant udgangspunkt og formål ville helt klart have glædet gamle Goethe. Spørgsmålet er imidlertid, om det er lykkedes.

Basis indeholder 14 forskellige emneafsnit, der atter er opdelt i et stort antal kapitler. Det er forholdsvis let og hurtigt at finde frem til det søgte emne eller spørgsmål. Der er to hovedsøgeveje. Den ene er at gå ind i den meget detaljerede indholdsfortegnelse og her finde sidetallet for det ønskede emne. Denne fremgangsmåde er velegnet, hvis man ønsker at

sætte sig ind i eller vide mere om et bestemt emne. Men drejer det sig om et delemne eller konkret spørgsmål, som man ikke er sikker på, hvor hører hjemme, kan metoden ikke benyttes. Derfor er der bagest i bogen placeret et alfabetisk register på omkring 15.000 stikord, som giver henvisning til den eller de sider, hvor de pågældende ord er omtalt. Ud fra dette formelle eller strukturelle aspekt er der kun ros at give til *Basis*, selv om man kunne have ønsket et noget større antal stikord i registret.

Går man fra indholdsfortegnelsen eller registret ind i et af hovedafsnittene og begynder at læse den pågældende tekst, bliver man hurtigt klar over, at man faktisk får det overblik, som ordbogen lover i sit forord, tilmed i et rimeligt letforståeligt sprog og ofte anskueliggjort af tabeller eller illustrationer. Dog opstår der hurtigt tvivl, om det er det mest relevante, man får at vide om det pågældende emne. Man når imidlertid hverken at be- eller afkræfte tvivlen, før sammenhængen i teksten bliver slået i stykker.

Afsnittet »Biologi og medicin« er en udmærket illustration af dette problem. Det starter med en kortfattet redegørelse for livets oprindelse. Derefter kommer et afsnit om planternes verden, som begynder med en gennemgang af forskellige typer planter. Efter godt en side afbrydes teksten af en alfabetisk fortegnelse over landbrugsplanter, der atter efterfølges af en slags ordliste over frugter og grønsager. Herefter kommer en alfabetisk fortegnelse over nationalparker i Europa, og denne efterfølges så af en knap seks siders forklarende alfabetisk termliste, for det meste med termer, som ikke er indgået tidligere i teksten. Herefter starter et afsnit om dyrenes verden, der er opbygget på stort set samme måde med alfabetiske fortegnelser over forhistoriske dyr, truede arter og husdyr, samt lister over hastigheder i dyreverdenen, dyrs livslængder og drægtighedsperioder, hvorefter det hele slutter af med omkring fem siders alfabetisk ordforklaring. Og således fortsætter hele dette afsnit om biologi og medicin.

I virkeligheden er det kun den mindste del af ordbogens indhold, der er sammenhængende eller egentlig tekst. Resten er lister af ovennævnte karakter. Man kunne her indvende, at dette ikke nødvendigvis behøver at gå ud over sammenhængen eller helheden i det budskab, ordbogen ønsker at levere. Det er delvis rigtigt. Ønsker man at få et samlet overblik over dyrs hastigheder, livslængder eller drægtighedsperioder, er sådanne lister naturligvis altafgørende. Men er ens udgangspunkt det enkelte dyr og dets levevis, gør en sådan opbygning af teksten kun søgningen efter de ønskede informationer indviklet og besværlig. Man får i hvert fald ingen helhedsopfattelse af det enkelte dyr på denne måde, hvad man derimod kunne have fået i en alfabetisk opbygget ordbog med grundige forklaringer.

På samme måde er det svært at se, hvad de alfabetisk opbyggede lister med ordforklaringer har at gøre i en ordbog, der praler af sin systematiske og sammenhængende præsentation af emnerne. Man kunne selvfølgelig mene, at de her er bragt i forbindelse med det enkelte emne og derved giver sammenhæng i videnen. Det er rigtigt, men i så fald adskiller denne form for opbygning sig ikke fra alfabetisk opbyggede enkelt- eller delfagsordbøger, hvori der findes en systematisk faglig indføring.

I det hele taget synes jeg, at hele strukturen og opbygningen i *Basis* virker rodet og uoverskuelig, hvad der ikke just befordrer en sammenhængende tilegnelse af den viden, som trods alt findes i ordbogen. Goethe ville nok rotere i sin grav og mistænke forfatterne for at være smittet af en Grimm'e bacille. Og Jakob Grimm ville sikkert gøre det modsatte. Strukturelt må *Basis* betegnes som en hybrid af den ikke levedygtige slags.

Der er imidlertid også andre problemer i *Basis*. En ordbog i et bind og på mindre end 800 sider kan selvsagt ikke indeholde alt. Men alligevel er der emner, som man leder forgæves efter, selv om de faktisk burde være der, eller som er forklaret på en utilstrækkelig måde. Lad os tage *genetik*. Det er udelukkende forklaret i en alfabetisk ordliste under overskriften »Medicinske og kirurgiske specialer samt fagudtryk«, hvorunder der er knyttet følgende kommentar: »På de fleste sygehuse og hospitaler findes afdelinger, som er specialiseret i bestemte sygdomme og behandlingsformer. Ordforklaringen beskriver en række af de almindeligste fagudtryk«:

Genetik Studiet af arvelige træk, sygdomme og misdannelser

Denne yderst kortfattede forklaring kan ikke siges at være decideret forkert, men den må siges at være temmelig mangelfuld, især fordi man let kan få det indtryk, at *genetik* kun bruges i forbindelse med medicin og hospitaler. Den genetiske forskning, der drives andre steder, f.eks. på Landbohøjskolen, eksisterer åbenbart ikke for ordbogens forfattere. Det er måske også forklaringen på, at et vigtigt udtryk som *gensplejsning* slet ikke findes i ordbogen, selv om det i dag optager en vigtig del af samfundsdebatten.

Sådanne huller er der desværre adskillige af. Samtidig synes hele ordbogens opbygning og måde at give forklaringer på mere at lægge op til at besvare spørgsmål i selskabs- og gættelege à la *Trivial pursuit* end til at give den helhedsopfattelse, som den gør sig til talsmand for. Og det er synd.

For folk, der som undertegnede har brugt sin tid på et af disse spil og har fået spørgsmål, hvor man har været helt sikker på svaret, er der intet mere irriterende, end når man i spillets egne svar får at vide, at dette svar er forkert, selv om man er i stand til at verificere det andetsteds. Sådan er reglerne bare. Måske har nogle af disse spils forfattere fundet deres spørgsmål og svar i *Basis*' engelske forgænger. I hvert fald er der en hel del fejloplysninger, som man kun kan undre sig over, f.eks. i beskrivelsen af den cubanske styreform:

Cuba - styreform:

...En forfatningsændring i 1993 erstattede det parlamentariske system med indirekte valg med en direkte valgt Nationalforsamling på 499 medlemmer. Forsamlingen udvælger 31 af sine medlemmer til et Statsråd, hvis præsident – som stats- og regeringsoverhoved – udpeger regeringen.

Samtlige tal er her forkerte (de skal være henholdsvis 1992, 589 og 23), ligesom oplysningen om, at præsidenten udpeger regeringen, må være frit opfundet af ordbogens forfattere. Men kender man ikke lige til emnet, kan man have svært ved at bedømme rigtigheden af ordbogens oplysninger. Det kan måske få folk til at købe *Basis*, men ud fra ovenstående overvejelser kan jeg bestemt ikke anbefale det, i hvert fald ikke hvis valget står mellem *Gads Lille* og *Basis*, og det vil ofte være tilfældet for familier med små indkomster.

Afslutning

Det ville være halsløs gerning, hvis man bildte sig ind, at man kunne afgøre Grimm-Goethe problematikken på grundlag af de to nævnte leksika. I virkeligheden forekommer det mig som en falsk problemstilling. For hvem kan ikke på samme tid gå ind for den brugervenlighed, som Jakob Grimm anbefaler, og den helhedsopfattelse, som Goethe går i brechen for. Ingen forfattere af encyklopædiske leksika kan undslå sig for sådanne overvejelser.

Men spørgsmålet hænger sammen med ordbogens størrelse og antallet af emner. *Gads Lille* prætenderer ikke at give nogen helhedsopfattelse, men korte svar på en lang række spørgsmål inden for vidt forskellige emner. I den forstand holder den, hvad den lover. Ønsker man uddybende forklaringer og helhedsforståelse, må man søge andetsteds.

Derimod kan man sige, at en helhedsopfattelse inden for så mange emner, som *Basis* søger at dække, ikke kan gives inden for rammerne af et et-binds leksikon på små 800 sider. Det vil simpelthen give for mange alvorlige huller. For at en sådan helhedsopfattelse for alle disse emner kan blive en realitet, selv for familieleksika, må man nødvendigvis producere værker på flere bind og med langt flere sider.

Et alternativ ville være, at man producerede encyklopædiske ordbøger, der hver især kun dækkede et eller nogle få emneområder. Her ville der være mulighed for at behandle emnerne rimeligt udtømmende.

Men også dette ville give problemer. For hvad er en sammenhængende vidensfremstilling? Hvis en bruger ønsker at sammenligne dyrs bevægelseshastigheder, levelængder eller drægtighedsperioder, ville en samlet beskrivelse af disse spørgsmål som f.eks. i *Basis* være den ideelle måde at løse disse brugerbehov på. Men hvis man ønskede at få en sammenhængende helhedsopfattelse af det enkelte dyr og dets levevis, måtte oplysningerne nødvendigvis struktureres på en anden måde.

Hvilken fremgangsmåde skal man så vælge? Da man må gå ud fra, at brugergruppen vil have mange forskellige interesser og indfaldsvinkler, måtte man nødvendigvis gøre begge dele, hvad der ville betyde en voldsom opsvulmen med tilsvarende fordyrelse af ordbogen. Ergo måtte man selv i dette tilfælde ty til et system af henvisninger, som kunne binde oplysningerne sammen til det ønskede hele. Dette kunne godt tænkes i en systematisk opbygget ordbog, selv om det ville være meget kompliceret og sandsynligvis ikke særligt brugervenligt. Det ville derimod være ulig lettere med en alfabetisk struktur. Men da oplysningerne i en alfabetisk opbygget ordbog er bundet til de enkelte lemmata, ville det betyde uforholdsmæssigt mange opslag, hvis man skulle stykke en helhedsopfattelse sammen gennem et referencesystem i en sådan type ordbog.

En nærliggende løsning på dette dilemma ville derfor være en fag- eller emneopdelt ordbog, der kombinerede en systematisk fremstilling med en alfabetisk ordliste med forklaringer, hvor der fandtes et udbygget system af henvisninger mellem de to ordbogsdele og internt i disse. Samtidig kunne man gøre udbredt brug af grundige overblikartikler. På denne måde ville Goethes helhedsopfattelse være reddet, omend i den brugervenlige form, som Jakob Grimm anbefaler. I øvrigt ville en alfabetisk ordliste være det eneste sted, hvor man ukompliceret kunne give de sproglige informationer, som også encyklopædier burde give.

Sven Tarp